

מבט על, גיליון 1158, 3 באפריל 2019

מדרעא (מארס 2011) לדרעא (מארס 2019):

גורמי הישרדות משטר אסד והאתגרים לייצובה של סוריה

כרמית ולנסי

ב-10 במארס 2019, מאות תושבים בעיר דרעא שבדרום סוריה מחו נגד הצבה בעיר של פסל נשיא סוריה לשעבר, חאפז אל-אסד. בעיר זו פרצה מלחמת האזרחים ואין זה מקרה שהמחאה התרחשה ימים ספורים לפני ציון יום השנה השמיני לתחילתה. פסלו של אסד האב, שהופל בדרעא בתחילת המרד שהתרחב למלחמת האזרחים וכעת הוצב מחדש, הוא ביטוי סמלי לניצחונו של הבן, בשאר אל-אסד, על המורדים. התפנית שחלה לטובתו של המשטר מאז סוף 2015 היא תוצאה של רצף נסיבות ואירועים שהתלכדו לכדי מציאות ברורה: אסד, אמנם חבוט וחבול, נותר על כסאו. עם זאת, ביטויי המחאה הנוכחיים לצד אתגרי שליטה אחרים, לרבות העובדה כי אסד שולט על כ-60 אחוזים בלבד משטח סוריה, מלמדים כי המצב בסוריה רחוק מלהתייצב. על רקע זה ולציון שמונה שנות לחימה טרגיות בסוריה, נכון לבחון את הגורמים שהובילו לניצחונו של אסד, תקפותם בעת הנוכחית והשלכותיהם לעתיד.

שרידותו של אסד הינה תוצאה של שני תהליכים מרכזיים שהזינו זה את זה לאורך שנות המלחמה: מצד אחד, חולשתה של האופוזיציה ותהליך האסלאמיזציה שחוותה, ומצד שני, מעורבותם של השחקנים הזרים במתרחש בסוריה, המאופיינת בא-סימטריה ברורה: תמיכה משמעותית ורציפה של רוסיה ואיראן במשטר אסד, לעומת תמיכה מוגבלת ומקוטעת של מדינות המערב והמדינות הסוניות בארגוני האופוזיציה, והתמקדותן במאבק במדינה האסלאמית יותר מאשר באויב המקורי שנגדו פרצה המלחמה - המשטר.

חולשת האופוזיציה והקצנתה

שתי האופוזיציות, הן הצבאית והן הפוליטית, לא מצאו את נוסחת האיחוד וכשלו בניסיון לממש את מטרות המהפכה ולהציב חלופה ראויה למשטרו של אסד. המסגרת של 'הצבא הסורי החופשי' (FSA) נתפסה בשלבים המוקדמים של המרד כארגון צבאי יעיל המסוגל לשאת את נטל המאבק על כתפיו, אולם כבר בסוף שנת 2012 נראו סימנים לכך ש-FSA לא הצליח להתמסד ולהתבסס כמסגרת מאורגנת ואפקטיבית. גזר הדין להתפרקות היחידות של FSA ניתן כאשר נפסקה התמיכה במימון ובאמצעי לחימה על ידי ארצות הברית ומדינות ערב הסוניות.

אחד הגורמים הבולטים שהחלישו את FSA ודומיו, ובתוך כך העצימו את סיכויי שרידותו של אסד, קשור בתהליך האסלאמיזציה של המרד. ארגוני אופוזיציה אסלאמיסטיים, בכללם אחראר א-שאם, ג'בהת א-נוסרה וג'יש אל-אסלאם התחזקו וקלטו לוחמים רבים על חשבון הארגונים ה"חילוניים". אולם יותר מכל, היה זה ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש), אשר האיץ את מגמת האסלאמיזציה של מלחמת האזרחים. המדינה אסלאמית שכוונה ב-2014 סיפקה הצצה

מטרידה לסורים ולעולם כולו לדמותה של סוריה אם ייפול משטר אסד, כך שגם אוכלוסייה שתמכה בראשית הדרך בסילוקו, שבה בלית ברירה לחיק המשטר.

בעת הנוכחית, הממד האסלאמיסטי של המרד דעך במידה ניכרת. לאחר מאבק עיקש, המדינה האסלאמית איבדה, ב-24 במארס, את פיסת השטח האחרונה שנותרה בשליטתה, בעיירה אל-באע'וז פוקאני מזרחית לפרת. ארגונים אסלאמיסטיים אחרים נטמעו במהלך הזמן במסגרות רחבות, לעיתים תוך טשטוש זהותם הסלפית-ג'יהאדית. הארגון האסלאמיסטי המרכזי שנותר הוא היאת תחריר אלשאם (HTS), שלוחת אל-קאעדה לשעבר, שפועל במעוז המורדים האחרון באדליב שבצפון, אולם כיום גם הוא מונע משיקולים לאומיים-טריטוריאליים יותר מאשר מסדר יום ג'יהאדיסטי-גלובאלי, ומצוי בעיקר תחת השפעה טורקית. מה שנותר מ-FSA, כמו גם מיתר הארגונים, ביניהם אחראר א-שאם ונור א-דין זנקי, הוא מסגרת 'החזית הלאומית לשחרור' (NLF), ששולטת באדליב, ואף היא תלויה בטורקיה הבולמת את שאיפת הקואליציה הפרו-אסדית לחסלה.

הישועה לא הגיעה גם מהאופוזיציה הפוליטית בגולה, שלא הצליחה לייצג את ארגוני המורדים הלוחמים וסבלה מפיצולים פנימיים ומתמיכה עממית חלקית מצד האוכלוסייה הסורית. חבריה נתפסו מנותקים, נהנתנים ועושי דברן של מדינות זרות, בעיקר ערב הסעודית, קטר וטורקיה, ולא הצליחו להשתלב במאמצים המדיניים - אלו שהובלו על ידי רוסיה (סוצ'י ואסטנה) ואלו שהובלו על ידי ארצות הברית והאומות המאוחדות (ז'נבה) - ולהשפיע עליהם. מאז שנת 2017, התהליכים המדיניים שהתמקדו בסבבי אסטנה וסוצ'י, ביטאו בבירור את השתלטות הברית המשולשת - טורקיה-איראן-רוסיה - על האירועים במישור הצבאי ובמישור המדיני. מאז, האופוזיציה אינה משחקת תפקיד במשא ומתן ובעיצוב הסדר העתידי בסוריה.

ראוי לציין, כי בניגוד לחולשת האופוזיציה וחוסר אחדותה, המשטר מצדו הצליח לשמור על לכידותם ונאמנותם של כוחות הצבא והביטחון. למרות היחלשותו ההדרגתית של הצבא ועריקות משורותיו, כמעט שלא היו קצינים בכירים או יחידות צבא שלמות שערקו - מה שאפשר לכוחות המזוינים לשמר את תפקודם הצבאי ולהילחם לצד שותפיהם המקומיים והזרים.

"התערבות חיצונית"

היה זה המאבק המקומי, האזורי והגלובאלי המקביל שהתנהל נגד המדינה האסלאמית וסיפק לשחקניות הזרות, ובעיקר לרוסיה ולטורקיה, את המוטיבציה להתערבות ישירה ומתמשכת במתרחש בסוריה באופן שלרוב היטב עם אסד. יתרה מכך, המאבק הסיט במידה רבה את הקשב, ובעיקר את האש עצמה, מהאויב בעטיו פרצה המלחמה מלכתחילה - משטר אסד.

ככל הנראה, אחדותה של הקואליציה הפרו-אסדית, בדמות הסיוע המאסיבי שרוסיה ואיראן העניקו למשטר אסד, היא הגורם המשמעותי ביותר שהוביל לניצחונו. גורם זה נראה מרכזי אף יותר כשבוחנים אותו מול התמיכה החלקית והבלתי-רציפה של ארצות הברית ומדינות מערב אירופה, כמו גם של מדינות ערב הסוניות, בארגוני האופוזיציה הסורים. מאז מאי 2013 איראן, בעיקר באמצעות חזבאללה, החלה להתערב בגלוי במלחמה ולהזרים סיוע ישיר ונרחב למשטר ולוחמיו. רוסיה נענתה לבקשה רשמית מצד המשטר והחלה את מעורבותה הצבאית בסתיו 2015.

הקואליציה הזו יצרה מערך משולב ויעיל של "מגפיים על הקרקע" (boots on the ground) בהובלה איראנית, לצד מעטפת אווירית התקפית רוסית.

מנגד, ארצות הברית החליטה לא להיות מעורבת צבאית במלחמת האזרחים ולהסתפק בסיוע מוגבל למורדים, שפסק כאשר התברר כי אלו אינם מצליחים להתאחד וכשחלקם חבר לארגונים הסלפיים-הגיהאדיים. בשנת 2013 נסוג הנשיא אובמה מ"הקו האדום" שהציב כקריטריון להעניש את אסד על שימוש מסיבי בנשק כימי נגד אוכלוסייתו - מה שסימל יותר מכל את מגבלות המחויבות של ארצות הברית להפלת משטר אסד. ממשל אובמה נעתר להצעה רוסית לפעול לפירוק הנשק הכימי שבידי כוחות אסד וכך העבירה ארצות הברית את האחריות לזירה הסורית לרוסיה.

מדיניות זו ממשיכה בעת הנוכחית, שעה שארצות הברית, שהעניקה חסות לכוחות הדמוקרטים הסוריים (SDF), המבוסס בעיקר על כוחות כורדיים, מבקשת להתפנות מסוריה בשל סיום המשימה העיקרית של הבסת המדינה האסלאמית וחוסר רצון להסתבך בביצה הסורית. לעומתה, שלוש המדינות הנוספות שהתערבו חותרות לתקוע יתד ולבסס נוכחות צבאית בסוריה: רוסיה מעוניינת לשמר מאחז אסטרטגי במזרח הים התיכון ולהחזיק את מפתחות ההשפעה על הנעשה בסוריה; איראן מצדה חותרת לבסס השפעה ארוכת טווח במדינה, לבנות יכולות התקפיות נגד ישראל ולשמר את הגישה החופשית לחזבאללה בלבנון; טורקיה פועלת למנוע אוטונומיה כורדית בצפון סוריה ומחויבת גם לארגוני המורדים האסלאמיסטיים.

השלכות

מפת השליטה בסוריה ב-2019, לפיה משטר אסד השתלט על רוב שטחי המדינה למעט שטחים במזרח וצפון המדינה, עשויה להתקבע, בשינויים קלים, כמבנה הפוליטי העתידי של סוריה. נראה כי הדרך לייצב את המערכת הסורית היא בהתמקדות בבניית המדינה מחדש (ולא רק צבאה) ובכינון משטר מרכזי ואפקטיבי, אשר עשוי לצמצם בטווח הארוך את חופש הפעולה של הכוחות הזרים בסוריה וכן את האפשרות לעלייה מחדשת של גורמי סלפיה-גיהאדיה בשטח המדינה.

ברם, ייצוב סוריה ובנייתה מחדש נראה נכון להיום יותר כחזון אוטופי מאשר מציאות מתהווה, שכן למרות שרידותו של אסד - יותר מאשר מדינה מאוחדת, סוריה של 2019 הפכה מדינה בעלת מספר מוקדי כוח המתחרים על שליטה והשפעה לאורך זמן. אלו כוללים את "המסגרת המדינתית-פורמלית" של אסד, שחקנים מדינתיים זרים (רוסיה, ישראל, איראן, טורקיה - ששולטת דה פקטו באזורים בצפון סוריה) וישויות לא-מדינתיות (ארגוני מורדים חמושים, אופוזיציה פוליטית, מיליציות שיעיות, והכוחות הכורדיים).

מציאות מרובת שחקנים זו תקשה על הניסיון לכונן משטר מרכזי ואפקטיבי, ובעיקר לגיטימי. לכך יש להוסיף את נזקיה הפיסיים של המלחמה, הנאמדים בכ-200-400 מיליארד דולר; אי-שיבת הפליטים - חלק ניכר מהם נמנה על המעמד הבינוני והגבוה. אלו יקשו בהמשך על מציאת כוח אדם כשיר להפעלת השירותים שישוקמו; מתחים עדתיים וחוסר סולידריות חברתית רק הלכו והעמיקו במהלך שנות הלחימה הממושכות והותירו את הרוב הסוני מובס ומדוכא יותר משהיה. שחיתות ונפוטיזם, שהיו מנת חלקה של סוריה גם טרם המלחמה, יהיו אבני נגף בתהליך בנייתה מחדש של המדינה הסורית.

אשר לישראל, מצב זה של ריבוי שחקנים בסוריה, שהאינטרסים שלהם אינם עולים בקנה אחד ואף מתחרים, ייאלצה לתמרן בין כתובות לנוכח אתגרים ביטחוניים. בראש ובראשונה, לישראל אינטרס חיוני למנוע מאיראן לבסס יכולות צבאיות בסוריה. בשלב זה מאמצי הסיכול של ישראל מתמקדים בתקיפות אוויריות נגד היכולות הצבאיות האיראניות, ומבחינתה ייטב אם מדיניות זו תשמש מנוף למהלכים מדיניים להוצאת הכוחות הזרים משטח המדינה. במצב שנוצר בתום שמונה שנות לחימה, אין בזירה גורם זולת רוסיה, שיוכל להוביל מהלכי ייצוב אפקטיביים. לכן, בראיית ישראל, מעורבותה של רוסיה בסוריה אינה רק גורם מרכזי בשרידותו של משטר אסד, אלא גם באבטחת האינטרסים הישראליים בזירה מרובת אתגרים זו.